

skončila. Empirická sociologie se změnila zejména v těchto směrech:

1. V postoji k teorii, a to v tom smyslu, že hledá obecný konceptuální kontext, v kterém by mohla realizovat empirická sledování.
2. V pojmovém aparátě a v používaných metodách — v tom smyslu, že se pokouší uplatňovat nejen čistě empirické, ale také myšlenkové a matematické modely.
3. V plánování výzkumu, tj. v dodržování logiky experimentální metody v striktně logickém, systematickém projektu, který stanoví, z čeho se vychází, co se sleduje, jaká je hodnověrnost údajů, jaká fakta a k čemu sbírat, atd.

4. V tom, že má k dispozici více přesnějších technik.

V zájmu nestrannosti a přesnosti je třeba říci, že empirickou sociologii lze stěží přes zmíněné pozitivní tendence, které jsem se snažil zdůraznit, označit za konstituovanou vědu. Její vývoj byl a zůstává i nadále nerovnoměrný, je ve stadiu hledání, krystalizace. Netvoří celistvý systém ani co do teorie, ani co do metodologie. Je diferencovaná na tolik speciálních odvětví, že celek je velmi nesnadno přehledný.

Zmíněné tendence jsou spíše budoucími možnostmi, kolem kterých se sociologie bude konstituovat jako věda.

Tendence k reverzibilitě faktorů začleňování pracovníka do sociálního systému průmyslového závodu (Z výsledků výzkumu pořádaného výzkumným týmem Sociologického ústavu ČSAV)

Problém: Jaká je závislost mezi extenzitou výskytu (početností) pozitivních (P) a negativních (N) postojů vůči různým faktorům podmínek a života v průmyslovém závodě a intenzitou působení těchto faktorů na míru satisfakce se závodem (S) u těch pracovníků, kteří mají vůči daným faktorům pozitivní postoj, resp. na míru dissatisfakce (D) u těch, kteří mají vůči nim negativní postoj? Převládá spíše tendence, podle které s růstem P roste i S a klesá D a analogicky s růstem N roste D a klesá S (tj. faktory, s nimiž je spokojena větší část osazenstva, ovlivňují tuto větší část příznivěji než faktory, s nimiž je spokojena menší část osazenstva, ovlivňují tuto menší část)? Anebo převládá opačná tendence, podle které s růstem P klesá S a roste D a analogicky s růstem N klesá D a roste S (tj. faktory, s nimiž je spokojena jen menší část osazenstva, ovlivňují tuto menší část příznivěji než faktory, s nimiž je spokojena větší část osazenstva, ovlivňují tuto větší část)?

Způsob řešení: Při výzkumu, který zahrnul celé osazenstvo velké cementárny, byli dělníci dotazováni, zda jsou spokojeni či nespokojeni s faktory, které se týkaly společenských vztahů při práci (1. družnost spolupracovníků, 2. jednání mistra, 3. vyřizování kritických připomínek), organizačně ekonomického postavení pracovních sil (4. výdělek, 5. organizace práce, 6. směnnost, 7. dojíždění do práce), charakteru práce (8. využití kvalifikace, 9. míra rozmanitosti práce, 10. únava, 11. technický provoz) a fyzikálních pracovních podmínek (12. bezpečnost, 13. hygiena, 14. mikroklima, 15. hlučnost, 16. ovzduší).

U techniků a úředníků byly vypuštěny faktory 12., 13. a 15. a navíc zařazeny faktory: 17. samostatnost rozhodování a 18. vyhlídky na lepší pracovní zařazení.

Současně bylo zjišťováno uspokojení pracovníků závodem jakožto sociálním

DRAGOSLAV SLEJŠKA

Sociologický ústav ČSAV

systémem, a to podle kritérií ochoty k obětavé práci pro závod, celkové spokojenosti na závodě, ochoty setrvat na závodě a ochoty doporučit svému dítěti práci na závodě. Pro skupinu pracovníků, spokojených a nespokojených s daným faktorem, byly poté vypočteny hodnoty kombinovaného indexu identifikace, a to jako součty vážených průměrů odpovědí na otázky podle všech čtyř kritérií. Tato hodnota u spokojených představovala S daného faktoru, u nespokojených jeho D. Faktory byly pak seřazeny do stupnic podle hodnot P, N, S a D. Mezi jednotlivými řadami byly vypočteny koeficienty pořadové korelace ρ .

Metodiku výzkumu v tomto stručném pojednání podrobněji neanalyzujeme. Připravujeme však do metodologické rubriky SČ speciální stať vysvětlující způsob zjišťování postojů vůči jednotlivým faktorům, výpočet hodnoty kombinovaného indexu identifikace atd.

Výsledek:

Koeficienty	Celý soubor	Dělníci	Technici a úředníci
ρ (P, S)	-0,462	-0,735	+0,354
ρ (P, D)	+0,555	+0,684	+0,054
ρ (N, D)	-0,489	-0,796	-0,054
ρ (N, S)	+0,654	+0,827	+0,013

Skupina techniků a úředníků byla málo početná (163) a též mnohem heterogennější než skupina dělníků (jichž bylo 586). Proto výsledky u dělníků jsou nejsignifikantnější. Ukázaly velmi významné korelační závislosti, podle kterých silně převládá druhá z uvedených tendencí; s růstem P (počtu pozitivních postojů k faktorům) v zásadě klesá S (míra satisfakce se závodem u pracovníků zaujímajících pozitivní postoj) a roste D (míra dissatisfakce se závodem u pracovníků zaujímajících k faktorům negativní postoj), a analogicky s růstem N (počtu negativ-

ních postojů k faktoru) klesá D a roste S. U techniků a úředníků nebyly zjištěny žádné korelační závislosti s výjimkou málo významné pozitivní korelace mezi P a S. Ta hovoří na rozdíl od korelací ve skupině dělníků spíše ve prospěch první z uvedených tendencí. Údaje o technících a úřednících ovlivnily také nižší hodnotu korelačních koeficientů celého souboru ve srovnání s dělníky.

Pokus o interpretaci: Jev, který byl zjištěn u dělníků, nazýváme tendenci k reverzibilitě faktorů začleňování pracovníka do sociálního systému závodu. Tuto tendenci snad lze vysvětlit tím, že ty faktory, které jsou nejčastějším předmětem stížností, působí sice na dělníky nejtíživěji, ale současně patří k nejvšeobecnějším a dlouhodobějším podmínkám, na které si dělníci ve svém průměru spíše zvykli, k jejichž rychlému překonání nevidí reálné možnosti a které patrně proto nevystupují jako dostatečný důvod k celkové aktuální dissatisfakci se závodem. Naproti tomu faktory, které se jako negativní vyskytnou spíše výjimečně (jen na určitých pracovištích, nebo teprve nedávno), takže mohou být v současnosti anebo v ještě živých vzpomínkách účastníků srovnávány se svými pozitivními protějšky, roztrpčují ty, které zasahují, daleko více a jsou hlavním zdrojem dissatisfakčnosti se závodem. Jestliže se tyto souvislosti potvrdí dalšími výzkumy, mohli bychom je formulovat jako *tendenci vzrůstající intenzity dissatisfakčního působení směrem od návykově negativních k výjimečně negativním faktorům*. Rozhodující úlohu hraje pravděpodobně moment přesvědčení, že daný faktor je či není spíše odstranitelný a v jaké míře lze či nelze jeho setrvávání připisovat na vrub odpovědnosti společenského systému daného závodu.

Analogicky ty faktory, které jsou nejčastějším předmětem pozitivního hodnocení, působí na dělníky nejpříjemněji, ale současně patří k nejvšeobecnějším podmínkám považovaným za navyklou samozřejmost. Proto patrně nevystupují jako dostatečný důvod k celkové satisfakci se závodem. Naproti tomu faktory, které se jako pozitivní vyskytnou spíše výjimečně

a mohou být bezprostředně srovnávány se svými negativními protějšky, rozradostňují ty, které zasahují, daleko více a jsou hlavním zdrojem satisfakčnosti se závodem. V případě prověření dalšími výzkumy by bylo lze tyto souvislosti formulovat jako *tendenci vzrůstající intenzity satisfakčního působení směrem od návykově pozitivních k výjimečně pozitivním faktorům*. Rozhodující úlohu hraje pravděpodobně moment přesvědčení, že daný faktor je či není samozřejmý a v jaké míře je jeho existence výhradní nebo téměř výhradní zásluhou daného společenského systému.

Pokud jde o techniky, bude třeba speciálních výzkumů a analýz. V každém případě z výsledků plyne metodický závěr, že nelze o působení toho či jiného faktoru na začleňování pracovníků (resp. na fluktuaci) hovořit globálně, ale že je třeba odlišovat extenzitu výskytu pozitivních či negativních postojů osazenstva vůči danému faktoru od intenzity satisfakčního či dissatisfakčního působení daného faktoru na osazenstvo.

Tato nutnost se ukázala nejvýrazněji při analýze faktoru „jednání mistra“. Tento faktor byl u dělníků na prvním místě podle ukazatele P, na posledním podle ukazatele N. Měl tedy podle extenzity nejpříznivější postavení a při porovnaném rozboru by se zdálo, že je s ním vše v pořádku. Avšak podle ukazatele D byl na prvním místě, měl nejméně příznivý index s velkým odstupem od dalších faktorů. Podle ukazatele S měl naopak hodnotu velmi nízkou, byl na pátém místě od konce. Vysoká extenzita příznivých postojů vůči mistrovi je spojena s minimální intenzitou satisfakčního působení tohoto vztahu na ty dělníky, kteří se o mistrovi vyslovili příznivě. Nízká extenzita nepřiznivých postojů je zase spojena s maximální intenzitou dissatisfakčního působení tohoto vztahu na ten poměrně velmi nízký počet (8,5%) dotázaných dělníků, kteří se o mistrovi vyslovili nepřiznivě. Faktor „jednání mistra“ prokázal též daleko nejvyšší diferenci mezi ukazateli S a D, což svědčí o jeho mimořádném významu pro proces začleňování pracovníka do závodu jako sociálního systému.

Podstata společenského řízení

Podstata, předpoklady, funkce, metody a další otázky společenského řízení vyžadují systematické teoretické zpracování, které by vyvrcholilo stanovením obecně platných a vědecky podložených zásad řízení. Důvodů pro tento požadavek je několik. Patří k nim například měnící se společenské, hospodářské, technické a politické skutečnosti; vznik nových společenských potřeb; nedostatky, které se v řízení projevují; nejasné, nepřesné a mylné názory spojené např. se zdůrazňováním jednostranného prakticismu, s vylučným spoléháním na všemocnost intuice a improvizace, s přeceňováním (nebo naopak s podceňováním) možností řízení.

Zájem o teorii společenského řízení byl v posledních letech podněcen i rozvojem kybernetiky. Tato vědní disciplína vychází z poznatků nejrůznějších věd (jako je fyzika, matematika, elektronika, biologie, fyziologie, psychologie, sociologie, antropologie) a hledá aspekty (momenty, zákonitosti), které jsou společné pro řízení biologických organismů, společenských skupin i mechanických útvarů (strojů, mechanismů). Její závěry o řízení představují proto vyšší stupeň abstrakce a generalizace, než kterého dosahují ostatní vědy, které se sice také zabývají otázkami řízení, ale pouze v určité přesně vymezené oblasti. Tyto vědy se tudíž budou muset při zkoumání problematiky řízení opírat o poznatky kybernetiky, ale současně budou muset zkoumat a vymezit ty aspekty řízení, které jsou specifické pouze pro onu oblast jevů, která je předmětem bádání té které vědy.

Studium otázek řízení (a to nejen společenského) vyžaduje však rovněž vyjasnění a upřesnění pojmové i terminologické. Nesmí se zapomínat, že místo termínu „řízení“ se používá v češtině často a do značné míry libovolně ve stejném nebo podobném smyslu mnoha termínů dalších, jako např. vedení, velení, dirigování, disponování, ovládání, regulování, usměrňování, příkazování, komandování, administrování, spravování, správa. Na druhé straně se používá termínu „řízení“ pro označení činností, které nejsou pojmově totožné co do obsahu i rozsahu, a více či méně se navzájem odchyľují, liší a případně i vylučují: mluví se o řízení státu, hospodářství, podniku, armády; o řízení auta, lokomotivy, letadla; o řízení pouliční dopravy; o řízení orchestru či divadelního představení; o řízení chemických procesů a nukleárních reakcí, ale též o soudním řízení a dokonce o božím řízení atd. Tyto problémy nejsou ovšem omezeny toliko na češtinu, ale existují i v jiných jazycích; tak v ruštině

JOSEF L. PORKET

Ústav ekonomiky a organizace stavebnictva, Bratislava

vedle v nejrůznějších souvislostech používaného termínu „upravenije“ se vyskytují termíny komandovanije, napravlenije, regulirovanije, regulirovka, regulacija, rukovodstvo, vedenije, zavedovanije aj.

Vliv kybernetiky na druhé vědní disciplíny se projevuje nejen v tom, že tyto disciplíny postupně přejímají její poznatky z oboru řízení, ale také v tom, že přejímají její pojmový a terminologický aparát, který ovšem musí začlenit do svého dosud používaného „tradičního“ pojmového a terminologického aparátu. Přitom však nesmějí zapomínat, že kybernetika musí vytvářet a operovat pojmy, kterých lze použít pro jevy živé i neživé, neboť všechny tyto jevy představují (ovšem toliko z hlediska řízení) předmět jejího zájmu. Budou tudíž musit tyto vědní disciplíny v každém případě jednoznačně stanovit, kdy používají ve stejném smyslu termínů shodných s kybernetikou, kdy sice používají termínů shodných s kybernetikou, ale přiřkládají jim jiný smysl, a konečně kdy pro označení téhož pojmu používají odlišných termínů než kybernetika.

Tyto aspekty studia otázek řízení mohou být považovány některými čtenáři za zbytečné, jinými za samozřejmé. Nelze je však přehlížet a opomíjet. Musíme totiž mít neustále na paměti, že společenský subjekt (ať jedinec či skupina), který je konfrontován s určitým termínem, je nakloněn pojímat tímto termínem označenou situaci (skutečnost, jev) podle pojmu, který spojuje s použitým termínem, a to bez ohledu na to, zda tímto termínem označená situace (skutečnost, jev) odpovídá pojmu, který s tímto termínem spojuje, resp. zda on (tj. adresát) a uživatel termínu spojují tento termín se stejným pojmem či nikoli. A pojmový jazyk, který spojuje jednotlivé termíny (slovní symboly, znaky) s určitými pojmy, směřuje — jak správně podtrhuje sémantika — k určení lidského vnímání, myšlení a chování.

Řízení společenských organizací

V následujících odstavcích se budeme zabývat některými otázkami společenského řízení [1], tj. řízení formálně organizovaných skupin (anglicky např. „formal organizations“ nebo „formal associations“), které budeme nadále nazývat společenskými organizacemi, resp. jen organizacemi [2]. Naproti tomu u neformálních